

Г. С. Сатановська,
ХНУ імені В. Н. Каразіна, м. Харків

ПОЕТИКА ГУСТАТИВІВ У ПРОСТОРОВІЙ МОДЕЛІ РОМАНУ МАРГЕРІТ ЮРСЕНАР «ФІЛОСОФСЬКИЙ КАМІНЬ»

Статтю присвячено аналізу художніх особливостей гастрономічних образів у романі М. Юрсенар «Філософський камінь». У просторовій структурі роману було виявлено образи мандрівника як частини хронотопу шляху і хронотопу сімейної оселі та визначено густативні характеристики, які є художніми засобами втілення антропоцентричного світосприйняття письменниці.

Ключові слова: М. Юрсенар, «Філософський камінь», густативний образ, просторова структура, мандрівник, шлях, сімейна оселя.

Статья посвящена анализу художественных особенностей гастрономических образов в романе М. Юрсенар «Философский камень». В пространственной структуре романа выявлены образы путешественника как части хронотопа пути и хронотопа семейного очага, а также обозначены густативные характеристики, которые являются средствами воплощения антропоцентрического мировоззрения писательницы.

Ключевые слова: М. Юрсенар, «Философский камень», густативный образ, пространственная структура, путешественник, путь, семейный очаг.

This article is dedicated to the analysis of artistic means of implementation of the gastronomic images in the novel «The Abyss» (published in 1968) by M. Yourcenar, which is considered to be one of the masterpieces of philosophical and intellectual prose of the XX century. This historical novel is dedicated to the theme of the search of self-identity that is incarnated in the spatial image of the journey in European scenery of XVI century. The main spatial images of the traveller as a part of the space of the the journey (Zeno's and Henri-Maximilien's characters), and the family home (the Ligres', Fuggers' and curé's households) were identified in the spatial model of the novel. These spatial images form semantic opposition to each other. The image of the family home is characterised by such properties as quietness, fullness, stability and religious rigidity. The other spatial image of the traveller as a part of the image of the journey is marked by moderation, instability, constant changes of circumstances. The gustative images characterize the above dominant spatial images on the level of characters, situations, place names as well. As a conclusion it is accentuated that the gustatives are means of incarnation of the author's anthropocentric worldview, so their function is also the sense making one. These gastronomic images also mark M. Yourcenar's aspiration to realize the Renaissance Myth, according to which, the man presents the highest value and the measure of everything.

Key words: M. Yourcenar, «The Abyss», gustative image, spatial structure, traveller, journey, family home.

Роман «Філософський камінь» (1968) є однією з вершин творчості М. Юрсенар (1903–1987) у рамках французької інтелектуально-філософської прози ХХ століття. Після публікації роману французькі літературознавці почали кваліфікувати письменницю як «сучасного класика» («une classique d'aujourd'hui»), а журі премії Феміна одноголосно присудило М. Юрсенар перше місце, що було першим подібним випадком в історії премії починаючи з 1904 року [10]. Наукові розвідки, присвячені роману «Філософський камінь», спрямовано на вивчення етико-філософських аспектів концепції людини [3] та формування особистості [4] в романі, аналіз психоаналітичної проблематики [9] й жанрової специфіки твору [7].

Сюжет роману охоплює європейський простір ХVІ століття, яким подорожує в пошуках своєї ідентичності головний герой твору – лікар та алхімік Зенон, завдяки чому цей твір можна кваліфікувати як роман шляху. Автор роману пропонує гуманістичну ідею людини як міри усіх речей; динамічної особистості, що розвивається, прагнучи стати рівною до бога, що є відтворенням ренесансного міфу.

Метою пропонованої статті є вивчення особливостей реалізації густативних образів у просторовій моделі роману М. Юрсенар «Філософський камінь».

Засновник теорії хронотопу в літературознавстві М. Бахтін [1] вважає, що різні види хронотопу – зв'язку часу та простору у художньому тексті – завжди перебувають у складних взаємовідносинах та не можуть існувати відокремлено – вони переплітаються, замінюють один одного, можуть зіставлятися або протиставлятися. На думку Ю. Лотмана, [5] мова просторових відносин є головним засобом осмислення дійсності та моделювання картини світу. Згідно Н. Валліної [2], просторові уявлення у творчому, художньому контексті можуть бути лише зовнішнім, словесним образом, але втілювати інший зміст, не просторовий.

Міфопоетична специфіка густативів у художньому тексті є досить маловивченим, але перспективним аспектом дослідження, зокрема в контексті реалізації антропоцентричної моделі світосприйняття автора художнього твору. Як зазначає класик філологічної науки О. М. Фрейденберг у своєму дослідженні «Поетика сюжету і жанру» [8], їжа є центральним актом у житті суспільства, що осмислюється космогонічно, в акті їжі космос зникає та з'являється, а сам акт розривання та розгризання символізує акт безсмертя, (спасіння від смерті, воскресіння), а також злиття людини і космосу. Таким чином, образи їжі постають точкою перехрещення мотивів у структурі твору й починають виконувати змістотворчу та сюжетотворчу функції.

О. Самоделова пропонує вживання терміну *гастрономічна поетика* в рамках терміну *антропологічна поетика* та підкреслює космогонічне походження густативних образів у міфопоетичній структурі художнього тексту [6].

У часопросторовій структурі роману М. Юрсенар «Філософський камінь» виокремлюються два домінуючі образи – сімейної оселі і мандрівника як частини простору шляху. При цьому, густативні образи є одним із художніх засобів детермінації простору або темпорального періоду в житті того чи іншого персонажа, додаючи їм певних характеристик. У просторі оселі заможної, добропорядної фламандської (або німецької) родини особливо яскраво реалізуються гастрономічні образи. Уводячи читача у простір оселі сім'ї Лігрів, в якій зупинився Альберто, майбутній батько Зенона, письменниця підкреслює: «La Maison Ligre... on y mangeait bien ; on y buvait mieux encore... » [11, с. 19] «Дім Лігрів... їжа тут була чудовою; напої – ще кращими... » Оселя добропорядного сімейства Фуггерів із Кельна розташована навпроти церкви Святого Гереона, у ній все упоряджено задля спокою та комфорту, а їжі було в достатку: «Une odeur de pâtisserie et de l'eau de vie de cerises y flottait sans cesse... Mais manger restait la grande affaire: l'année liturgique, pieusement observée, se doublait d'une année culinaire, d'une saison des concombres ou des confitures, du fromage blanc ou du hareng frais» [11, с. 81]. «Там безкінечно витав запах випічки та вишневої наливки... Але головною справою була їжа: набожне дотримання календаря церковного продовжувалось у календарі кулінарному, в якому свій час мали огірки або варіння, сир або свіжий оселедець».

Коли Зенон був вхожим до оселі кюре Єрусалимської церкви в Брюгге, він головним чином спілкувався з небогою кюре, Вівіною Коверсейн, світлий колір волосся якої порівнювався її тіткою Годельєвою із «<...> l'or des couques bien cuites et du pain béni...» [11, с. 52] «<...> золотистою скоринкою добре запеченої здоби та проскури...». Сама Годельєва була доброю господаркою, дім кюре був повний «<...> de piété chrétienne et de bonne cuisine» [11, с. 52] «<...> християнської набожності та смачних страв», їй особливо вдавалися укріплюючі сиропи та чудові варіння. Таким чином, гастрономічні характеристики акцентують такі якості простору заможного сімейства як спокій, ситість, циклічність та деяку закостенілість.

На самому початку твору письменниця уводить читача до контексту політичної атмосфери життя західноєвропейських монархів XVI століття шляхом уявленнь Анрі-Максимільєна Лігра (двоюрідного брата головного героя – Зенона), який мріє про Італію, про «<...> villes ciselées comme des coffrets, regorgeant d'or, d'épices et de cuir travaillé... toutes sortes de raffinements dans la mangeaille... et, sur des tables d'argent massif, dans des fioles en verre de Venise, l'éclat moelleux du Malvoisie» [11, с. 11]. «<...> різьблені міста, неначе скриньки, заповнені золотом, пряностями та обробленою шкірою... всіляка вишуканість у стравах... та, на столах з масивного срібла, у бокалах з венеціанського скла, м'яке сяння мальвазії». Краса та вишуканість італійського простору є опозицією просторові самого Анрі-Максимільєна, який, перебуваючи в дорозі перед черговою військовою кампанією, був вимушений економити буквально на всьому: «<...> il mangeait avec les rousiers de lard rance et les pois chiches des piètres auberges...» [11, с. 12]. «<...> він харчувався шматками прогрітого сала та турецьким горохом у занепалих тавернах...». Після того, як батько Анрі-Максимільєна надав йому в дорогу коштовного екіпажу, військового прийшлося продати його, оскільки «<...> cet équipage trop riche l'empêchait de goûter tout son saoul aux joies de la grand-route» [11, с. 12]. «<...> цей занадто коштовний екіпаж заважав йому смакувати до сп'яніння radoшами великої дороги». Узагалі, взаємодія і спілкування Анрі-Максимільєна під час його подорожей з іншими (які можна трактувати як зміни його простору) забарвлені густативними характеристиками – він дякує випадковому співбесіднику пляшкою вина в таверні; коли він збирається в дорогу, його мати споряджає його харчами; під час випадкової зустрічі з Зеноном він пропонує тому скоштувати вишень; в дорозі його час від часу жаліє хазяйка якогось заїжджого двору та пропонує хліба.

Цікавою в контексті гастрономічних характеристик простору в романі видається бесіда Зенона з Анрі-Максимільєном – говорячи про вірогідне влаштування першого в абатстві, другий одразу припускає, що життя там не буде простим: «Il vous nourrirà d'oignons crus...» [11, с. 15]. «Він вас годуватиме сирим луком...» – таким чином, першою характеристикою простору абатства стає саме цей густативний акцент. Підкреслюючи хиткий характер перемир'я, яке встановилося на тій момент, Анрі-Максимільєн заявляє: «Les princes s'arrachent les pays comme des ivrognes à la taverne se disputent les plats. Ici, la Provence, ce gâteau de miel; là, le Milanais, ce pâté d'anguilles. Il tombera bien de tout cela une miette de gloire à me mettre sous la dent» [11, с. 15]. «Государі виривають з рук одне одного країни, неначе п'яниці в таверні, що деруться через їжу. Тут Прованс – це медовий пиріг; там герцогство Міланське – це паштет з вугра. З цього всього в мою тарілку точно перепадє крихта слави». Отже, гастрономічна метафора дуже яскраво передає особливості військово-політичного протистояння в європейському просторі XVI століття, при цьому, міфопоетична складова образів страв акцентує людський фактор у боротьбі вищих правителів епохи.

У просторовій структурі роману особливо виділяється простір головного героя роману – Зенона, вченого-мандрівника, згідного терпіти нестатки та обмеження задля отримання нових вражень і знань, задля досягнення своєї мети. Коли він уперше збирається у велику подорож поза Фландрією, він приходить до дому кюре по свої речі та відмовляється від їжі в дорогу: «Non... Ceci est pour moi temps de vigile et de jeûne» [11, с. 55]. «Ні... Зараз для мене настав час не спати та поститися». Кілька роками раніше, під час навчання у Богословській школі у Левені, простір Зенона також протиставлявся простору його оточення: «<...> on le convia à des festins où il ne but que de l'eau claire; et les filles au bordel lui plurent autant qu'à un délicat un plat de viandes gâtées» [11, с. 30]. «<...> його запрошували на гулянки, де він пив лише одну воду; а дівчата з дому розпусти подобались йому не більше, ніж гурману страви з тухлого м'яса». Узагалі, простір Зенона характеризується відсутністю лінії стабільних любовних відношень, лікар-мандрівник ставиться до жінок як споживач: «Cette grande créature était comme la bière et le pain dont on prend sa part avec indifférence, sans dégoût et sans délices» [11, с. 144]. «Ця велика істота була подібна до пива і хліба, які споживають байдужно, без відрази, але й без насолоди».

Таким чином, у просторовій структурі роману «Філософський камінь» два домінуючі просторові образи формують змістову опозицію: 1) образу сімейної оселі притаманні такі якості як спокій, ситість, стабільність та релігійна закостенілість; 2) образу мандрівника притаманна стриманість, обмеженість, нестабільність та нерелігійність. Ці два образи реалізуються через систему гастрономічних метафор, які виконують змістотворчу функцію на різних рівнях: рівні персонажів, сюжетних ситуацій (політичних у тому числі), топонімів. Поетологічні особливості густативних образів, притаманних цим двом видам простору, є художнім засобом втілення антропоцентричної спрямованості творчого пошуку М. Юрсенар та прагнення письменниці відтворити ренесансний міф, наголошуючи на найвищій цінності людини і всього людського.

Вивчення закономірностей моделювання художнього простору в романі «Філософський камінь» доповнюватиме загальне дослідження змістотворчих функцій хронотопу в романній творчості М. Юрсенар.

Література:

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Худ. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Валгина Н. С. Теория текста: Учебное пособие для вузов: / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2004. – 280 с.
3. Давыдов Ю. Н. Послевоенные романы Маргерит Юрсенар / Ю. Н. Давыдов // М. Юрсенар. Избранное. – М.: Радуга, 1984. – С. 5–26.
4. Жиронкина С. Д. Проблема самопознания и формирования личности в произведениях М. Юрсенар: «Алексис», «Воспоминания Адриана», «Философский камень»: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература зарубежных стран» / С. Д. Жиронкина – Воронеж, 2006. – 26 с.
5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
6. Самоделова Е. А. Антропологическая поэтика С. А. Есенина: авторский жизнеописание на перекрестке культурных традиций: автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук: спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е. А. Самоделова – М., 2008. – 58 с.
7. Соболева Н. В. Специфика жанра романа в творчестве Маргерит Юрсенар («Мемуары Адриана», «Философский камень»): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература зарубежных стран» / Н. В. Соболева – Москва, 2012. – 21 с.
8. Фрейденберг О. М. Поэтика сюжета и жанра / О. М. Фрейденберг. – М.: Лабиринт, 1997. – 445 с.
9. Alesch J. S. Marguerite Yourcenar: The Other/ Reader / J. S. Alesch. – Salt Lake City: Summa Publications, 2007. – 265 p.
10. Bonali Fiquet F. Réception de l'oeuvre de Marguerite Yourcenar / F. Bonali Fiquet. – Tours: SIEY, 1994. – 239 p.
11. Yourcenar M. L'Œuvre au Noir / Yourcenar M. – P.: Editions Gallimard, 1988. – 339 p.